

Római épület maradványa Kovásznán

Az 1942. év nyarán az Erdélyi Tudományos Intézet és a Székely Nemzeti Múzeum közös ásatással igyekezett tisztázni a kovásznai Tündérvár építési korát. A föltárások buzgó segítője Kovászna község akkori előljárósága volt. Különösen a történelem és régészet iránt mindig nagyon érdeklődő DEÁK TAMÁS nagybíró járt elől, utat s példát mutatva. Már a föltárások megindulása előtt figyelmeztette az ásatás vezetésére fölkért FERENCZI SÁNDORT a vártól északnyugatra levő tisztáson tőle megfigyelt épületmaradványokra.¹

1. A kovászna-gyalufalvi (komandói) iparvasút síklójának felső állomása fölött emelkedő Szélkaputól + 1102² nyugat-északnyugatra magasodik a 935 m tengerszint feletti magasságú — régebben — Várhegy, újabban — Tündérvár. A mindenünnen meredek lejtővel alábo-csátkozó hegy meglehetősen különálló homokkő (rétegfej) kúpja először meredek lejtő, majd fokozatosan emelkedő-szélesedő hegynyak-hegyhátal csatlakozik a tőle körülbelül 1200 méternyire délre kiszökkenő Korkorja erősse + 1164 középső tömegébe. Ennek az összekötő hegyhátnak sűrű erdő benőtte nyugati oldalán csupán néhány kisebb füves-szedres tisztás akad. A környező hegyoldalak vízereinek meg a részben nedves, vízenyős, lápszerű tisztásokról lefolyó csermelyeknek összefolyásából születik Kovászna vize egyik baloldali mellékere: a Miske. Jobbpartján, tehát a várfelöli részen, több — tereppihenő-szerű — fennsíkokcska emelkedik ki. A Miske fejéhez közeleső, a patakra néző tereplépcsők egyikén van a szóbanforgó épületmaradvány. (A térképen a 935 számtól nyugatra kiugró szintvonal jelöli helyét). A kincskeresők ezt is megbolygatták, helyesebben majdnem teljesen megsemmisítették.³

2. A tereplépcső — a nyugati s északi oldalon — nehezen megmászható, rövid, de meredek lejtővel végződik. A nyugati oldalt a Miskepatak csobogó vize mossa, az északi oldal viszont a Miskének, meg egy jobbról beletorkoló eléggé mély ároknak összetalálkozására néz. Keleten terjedelmesebb, mocsaras, zsombékos terület állja útját a Várhegyről arra-

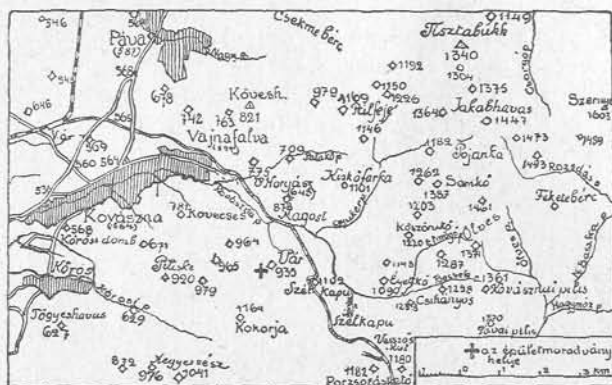
¹ Közleményem jegyzeteit még 1942 nyarán készítettem s szinte érthetetlenül meg is maradtak. Több más, már megírt tanulmányomat nyomtalanul söpörte el a világháború. — Az alábbi régészeti emlékek föltárását Ferenczi Sándor irányításához igazodva magam vezettem.

² Vö.: a „régí bécsi“ 1:75.000-es R. t. *Kovászna*, Zóne 22. Kol. XXXIV. lapjával. Nyomdaműszaki okokból a légsúlymérős (aneroidos) magassági pontokat a szokásos jelölés helyett csak + -tel közölhettem.

³ Deák Tamás az ásatás megindulása előtt beküldött néhány emléket a Székely Nemzeti Múzeumba (Lelt. számuk feljegyzése elveszett).

vetődött kíváncsi látogatónak. Délen — későbbben délkeletre kanyarodó — kis oldalhegyhátal kapcsolódik a Várhegy és Kokorja erőse közötti főhegyhátba.

3. A fennsíkokcska a kinálkozó adottságok ellenére sem erődített, illetőleg ennek semmiféle bizonyítékát sem találtuk. Szélessége 15—18 m, hosszúsága 20—22 m. Símasága, egyenletessége föltűnő, esetleg emberi kéz művének tulajdonítható. Szokatlanul szabályos peremű, négy-szög alaprajzú gödör vagy „medence“ van a pihenő déli részén, az oldalhegyhát emelkedésének kezdete előtt, attól 8—9 méterre (Mérete 9—9.50×5.50—6 m). Jóllehet megásattam, a metszet semmi útbaigazítást nem nyújtott. A pihenő-hely — néhány fenyőszálat nem tekintve — fűborította. Északkeleti sarka közelében levő épületmaradványt már eléggé befedte a föld s a folyton halmozódó tülevél. Létét csak a kincs-keresők gödréből kikerült téglá- s cseréptöredékek árulták el. Falrészleteinek irányai nagyjából megfelelnek a mellékvilágtájakéinak.

1. kép. A kovásznai római épületmaradvány környékének vázlata

Fig. 1. Esquisse des environs des restes de l'édifice romain de Kovászna

a) A kincskeresők gödréből kiindulva, először a délkeleti fal maradványaira bukkantunk. Belvilágának hossza 2.70 m, külvilágáé 3 m. Szerkezete következő: Alul a bolygatatlan talaj fal alatti részén van egy 4 cm vastag, a fal szélességének megfelelő alapozási vágatba beöntött, eléggé szilárd kötőanyagú mészhabarcs réteg, tetején háromszögletű téglalából rakott egyes téglasorral. Fölötte körülbelül 1/2 cm vastag, aránylag kevés meszet tartalmazó tartalmazó habarcsréteg. Ezután 13—20 cm hosszú terméskő-tömbökből rakott sor következik. Fölötte újabb, a második habarcsréteggel körülbelül azonos vastagságú kötőanyag rend s azon a fölthetőleg teljes sorból megmaradt néhány, az alsóbbakkal egyenlő alakú s méretű kötőmb. A fal szabálytalan vastagságú (25—28 cm). Kiképezetlen, külső oldalát közvetlenül az őstalajba támaszkodóan építették.

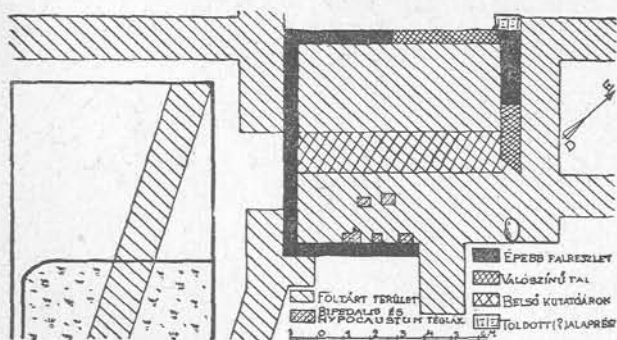
A három — háromszögletűtégla — rétegezetszerű fallal nagyjából egy szinten levő — négyszögalakú kötőanyag nélküli tégla került elő a

fal megmaradt részének keleti felében, közvetlenül a fal mellett. Leírásuk s méreteik következők:

1. Valószínűleg 5.50 cm vastag bipedalis téglakörülbelül 35×25 cm nagyságú töredéke. Anyaga egy kevésbé homokos, átgyúrt, jól kiegészített vörös agyag. Az alsó a téglasor magasságában, a felső az első-alulsó kősor aljának szintjében feküdt.

2. Ugyanolyan anyagú s készítésű bipedalis téglatöredék. Méretei: $5.50 - 6 \times 20 \times 30$ cm. A téglakörül és a kősor találkozásának magasságában.

3. Hasonló bipedalis téglakörül töredéke. Adatai: $5.50 \times 20.50 \times 30$ cm. A felső hiányzott. Az alsó a fal téglasorával egy szinten.⁴

2. kép. Az épület alapterve (A „vizes medencé”-hez vezető kutatóárok rajzban — helyszűke miatt — a baloldali négyszögben folytatódik).

Fig. 2. Plan du bâtiment romain (La fosse de la fouille, qui conduit au „bassin d'eau” est continuée — à cause du manque d'espace — dans le rectangle de gauche).

A délkeleti fal s a közvetlenül mellette húzódt bipedalis téglakörül sorának irányával egyenlőközűen újabb téglasor húzódt ettől az oldal-tól számítva 55—60 cm távolságra az épület belseje felé. Ásatásunk megkezdésekor már csak két, oszlopszerűen több téglából emelt, alapozatlan tagja volt meg. Mindkét oszlop a fal melletti, külső téglasor közével állott szemben.

Ezek helyzete, méretei itt következnek:

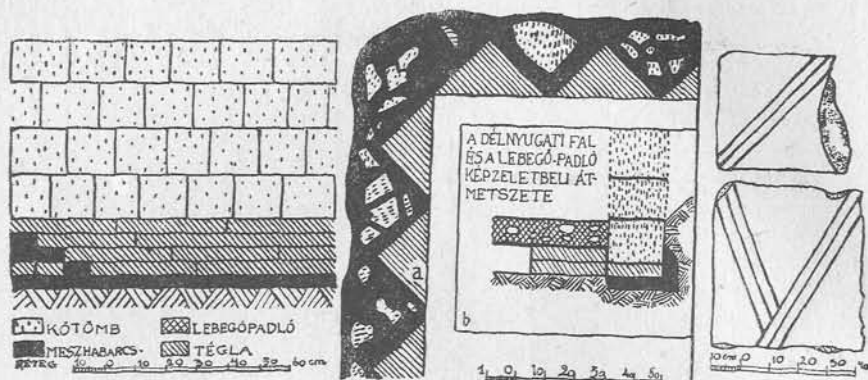
1. A délkeleti faltól 55 cm-re $3.5 \times 27.5 \times 27.5$ cm nagyságú, egymáson feküdt római hypocaustum-tégla. Az alsó úgyszólván egészen ép, a felső hasadozott, sőt kis része hiányzik is. Előbbin kutya lábanyoma. Mindkettő elcsúszott, sejtethetőleg kibillent eredeti helyzetéből.

2. Három egymáson nyugodott, a faltól 60 cm-re feküdt téglakörül. Alsó $5.70 \times 27 \times 30$ cm méretű, nagyobb téglakörül töredéke. Eredeti átlói irányában hármassal, egyenlőközűen futó jelzés vagy díszítés. Fölötte $6 \times 22 \times 28$ cm nagyságú, nagyobb téglakörül szándékosan ilyen terjedelműre kicsi-

⁴ A most közölt téglakörül három oldala ép s csak a negyedik törött. Valószínűleg más, nagyobb téglakörül vágta, tördelték ide. Vö. Buday Árpád, Római villák Erdélyben. A magyarosdi (Hunyad vm.) villa kiásatásakor hasonló jelenséget állapított meg [Dolg.-Trav. IV (1913), 117].

nyitett, jeltelen töredék. Legfölül $3.50 \times 27 \times 27$ méretű téglák 18 cm hosszú része, benne kutyaláb nyoma. Ezek a téglák is gondosabban égetettek, kidolgozottak.

A délkeleti fal eredetileg bizonyára hosszabb volt. Többi része s a téglák alap-sor többi tagja a mohó kincskeresők kíméletlen kincs-szomja miatt teljességgel megsemmisült.

3. kép. Jobboldalt: átlósan díszített téglák; középen: a) a délkeleti s a délnyugati fal találkozása, b) a délnyugati fal és lebegőpadló képzletbeli átmetszete; baloldalt: az észak-nyugati fal oldalnézete.

Fig. 3. À droite: briques ornementées; au milieu: a) rencontre du mur SE et SO; b) section imaginaire du mur du sudouest et du plancher flottant; à gauche: vue latérale du mur du nordouest.

b) A délnyugati fal 3.64 m hosszú s 30 cm vastag. Szerkezete hasonlít az előbbiehez. Ennek a háromszögletű-téglából épült sora is rátámaszkodik a földbe öntött átlag 4 cm vastag, erősebb mészhabarc rétegre. A téglasor fölött emelkedett a délkeleti falból már ismert méretű terméskötőmŰ-réteg. Hiányzott azonban a fal középső részén: a kincskeresők buzgalma hanyatta ki. A fal középső részét egyébként — talán ez utóbbiak munkája nyomán támadhatott s a gödör felé irányult földnyomás nyomhatta be. — A délkeleti fal nem függött össze szervesen vele. Az összekulcsolt kéz újjaihoz hasonlítható szilárd egybekötés hiányzott mind a téglasornál, mind a terméskő falrészénél. A két találkozó fal téglasorának végső téglái csupán egyik hegyükkel érintkeztek. A délnyugati fal teljes hosszúságában megmaradt. Kiképzetlen külső oldalát az ősi földbe eresztették be.

c) A részben megmaradt északnyugati fal érdekesebb szerkezetű az előbbieknél. Alapja a már fönnebb megismert 4 cm vastag erősebb mészhabarc réteg. Ezután azonban, fölfelé — az eddigi egyetlen helyett — már négyszeresen egymásrarakott téglasor következett. Az előzőekben szintén leírt, rendszeren $\frac{1}{2}$ cm vastag mészhabarc réteg kötötte össze a téglákat. A ma szokásos falrakási rendszertől eltérően illesztették egymásra. A téglák végei nem estek sem egybe, sem az alatta vagy föltte következett sor két téglájának találkozási helye nem került

a felső sor (avagy alsó) közepére (Ez t. i. a mai téglás építkezés rendes szerkezete). E falrészlet egymásfölötti sorainak — bizonyos kezdettől, tetszésszerinti kiindulási helytől számított — kezdő téglái egymásután egész hosszúságuk negyedével, lépcsőzetesen kerültek mind künnebb és künnebb.

Az építő érdekesen oldotta meg a sarok kérdését is. A fal nyugati végződésénél az egymásután következő sorok végtéglái — az előbbieket értelmében — alúlról fölfelé soronként egy-egy negyed távolságnyra mind künnebb s künnebb ugrottak. A fedőtégla külső sarkáról képzeletben leeresztett függő súlytól befelé, az így született párkány alatt — a fal síkjában — lefelé táguló beöblösödés támadt. A kőműves mészhabarccsal töltötte ki a hézagot: a háromnegyed, majd fél s végül negyed téglalarakása helyett! A fal nyugati, belső kezdetétől számított 1.75 métertől fokozatosan csökkenő sorú téglafal-részlet 2.02 méteren már el is végződött. A fal épen megőrződött részén, a fölött 4 soros terméskőréteg helyezkedett el. Kötése az előbbieket megfelelője. Az egyes tömböket minden különösebb rendszer nélkül rakták be a falba. Az aránylag épen megmaradt falrészlet magassága 80 cm volt (Föltehetően ezen nyugodhatott a felső épült favázának alsó gerendája). A kötömbök sorának legfelsőbbike már 1.30 méternél megszűnt, s az alsó sor sem tartott 1.58 méternél tovább. A kincskeresők munkája miatt a fal további része megsemmisült. Akkor már csak a mélyen fekvő cementerősségű mészhabarcsréteg igazolta a 2.02—3.35 méterig terjedt falrészlet további folytatódását. Itt azután az is végleg eltűnt. Ennek a falnak a kiképzetlen külső része is a bolygatatlan földben feküdt.

A délkeleti s délnyugati fal összeillesztése hiányzott, a délnyugati s északnyugati fal összekapcsolódása azonban már valamivel szervesebb volt. Az előbbi egyetlen téglasorának végső tagja az utóbbi alsó rendjének utolsó elemével épült össze. A délnyugati fal végső téglájának ékben összekeskenyedő hegye 6 cm hosszan belenyúlt az északnyugati fal — alúlról számított — II. téglarendje alá, részben kitöltötte tehát a hiányzott téglanegyed üregét.

Az átlagosan 25—30 cm vastag fal a kezdettől számított 3.35 méternél megszűnt. Folytatása(?) csak 75—80 cm-rel odább, jóval magasabb szintben, vele egyenközűen, de nem egy vonalban kezdődött újra. Szerkezete egészen más, hasonlít az északkeleti faléhoz s azért részletesebben ott tárgyaljuk.

d) Az épület északkeleti oldalán levő falmaradvány a többiek-től eltérő építésű s kiképzésű. Szélessége 25 cm, hosszúsága 1.50 m. Magas, a mai cementágyazáshoz hasonló mészhabarcs ágyban fekvő terméskövekből álló, síma felső elvégződésű alapja volt. Ezen feküdt egy 2—5 sorig terjedő téglasor öv. A téglákat gondosan illesztették egymásra. Középtértékben átlag $4 \times 18 \times 36$ cm méretű egyenlőszárú háromszög-alakú téglákat használtak itt is a fal építéséhez. Rakása jóval biztosabb.⁵

⁵ A téglafal szerkezete világosan látható habarcsrétegével egyetemben a Székely Nemzeti Múzeumba bevitetett néhány erre jellemző téglán. Különben az egész ásatási anyagot az ásatások befejeztével oda szállították be.

A felső téglasor tégláinak találkozásai az alsó közepére estek (Ez a ma is használatos rendszer). A kötőanyag rendszerint 2.50 cm vastag, jobb minőségű mészhabarc. Ez utóbbi a téglák háromszögletű alakja miatt előállott üregben 5 cm-nyire is fölvestagszik. Tiszta mészhabarc alkalmazása helyett — anyagmegtakarítás miatt — gyakran a helyszínen vagy közelében termelt kőlapocskákkal töltötték ki az üregeket.

Északi megtörése, illetőleg — közvetlen a megtörés utáni végződése miatti — megszűnésétől az épület külső oldala felé, az alapozás szintjében, fél méter hosszán mészhabarccsal összefogott kő-alapozás volt. Magassága alig 10 cm. Az előbb tárgyalt északnyugati fallal csaknem egyenközű volt, de nem esett bele szabatosan annak képzeletbeli meghosszabbításába. Helyzetéből eredően esetleg későbbi toldásra is gondolhatunk. Mindenesetre az északkeleti fal északi sarka az egyetlen határozottan kiképzett sarok. Ez a több téglasorú építmény-rész, gondos építése miatt, az előbbi falmaradványokkal ellentétben már kiállhatott a földből. Az északkeleti falrész a saroktól mért másfél méternyi távolság után véglegesen megszűnt. Egyrészt bizonyára az idáig, sőt e vonalon túl nyúlott kincskereső gödör ásásakor rombolták szét. A mélyedésen túli további folytatása hiányzott. A bolygatatlan föld ezután már közvetlenül az avar alatt bukkant elő. A rajzon feltüntetett, jóval alacsonyabb szintben találó kőnek, látszólag megfelelő helyzete ellenére sem volt semmi köze az előbbihez, mélyen benne feküdt a mozgatatlan őstalajban.

e) A körvonalazott épületmaradvány délnyugati—északkeleti irányú középvonalától kissé északnyugatabbra az épület eredeti ürege aljáig kitarított földréteg alatt, az épület közepetáján előfordult szenes, hamvas réteg miatt a megfelelő falakkal párhuzamosan újabb kutatóárkot húztunk. Mélységben a kincskereső-gödör alját is túlhaladó, 90 cm mély s 45 cm széles ároknak nem volt különösebb régészeti eredménye. A szenes-réteget újabbkori tűzrakás maradványainak tekinthetjük.

f) Az épületmaradvány körül, a falak mellett, a közvetlenül a falak elvégződése után azokra haránt húzott kutatóárkok eredménytelenül maradtak. Hasztalanul ásattuk az északnyugati fal folytatásában majdnem töretlenül az egész terep-pihenőt átszelő árkot is. Végül a délnyugati s délkeleti fal találkozásától kiindult és a medencéig, sőt azon — vízenyőssége ellenére túlsó partig — húzatott árok sem nyújtott semmi különöset. A vízzel telt „medencé”-nek sem kiképzett oldala, sem feneke nem volt.

4. A mindennapi élethez szükséges kisebb ingó leletek (bronz-, vas, agyagtárgyak, érmek stb.) teljességgel hiányzottak mind az egészen föltárt belsejű épületből, mind a külső területről. Mindent összevéve: leleteink csupán néhány téglából, különböző cserepekből, falkötő anyagból s mészhabarc-padlótöredékekből állottak.

Előzőkben már tárgyaltuk a két fajta: háromszög- s négyszög-alakú téglákat. Az egyenlőoldalú-háromszög-alakúakat csupán falépítésre, a fal mészhabarc alapja fölötti rétegének emelésére használták. Az északnyugati falban négy, az északkeletiiben meg éppen öt rend is volt. A

másik kettő csak egysoros. A téglák anyaga⁶ eléggé gondosan iszapolt, élénkvrös, kevesebb gonddal égetett, kissé porlós, csillámszemcsés agyag. A falak kívül is sok — a falak eltűnt folytatásaiból kikerült — téglá hevert szertesétdobáltan. Átlagos méretük 4×18 (a háromszög magassága; a háromszög szárai átlagosan 28.5 cm hosszúak) ×36 cm.

Két csoportja van a négyszögletű tégláknak is: 1. Egyenletesen vastag gondosabban készített, 2. egyenlőtlenül vastag, díszített. Mindkettőnek anyaga s égetése kitűnő, színe a háromszögletűek esetében sötétebb.

6

Téglaméreték I. (Dimensions de briques I.).

Rendszám	Magasság	Átlószélesség	Vastagság	Megjegyzések	
I.	18.—	36.—	3.50	—	Magassága = a háromszög magasságával
II.	17.—	34.50	4.—	Hegye letörött	
III.	17.20	35.30	3.80	" "	Megkülönböztetésül az egyik befogó s átfogó alkotta élt — hegyesebb levén — hegynek, a két befogó alkotta éket csúcsként jelöltem
IV.	17.50	33.—	3.90	" "	
V.	17.80	35.80	4.—	—	
VI.	18.—	33.—	3.80	Hegye letörött	
VII.	18.—	36.20	4.—	—	
VIII.	17.80	37.70	4.15	Hegye letörött	
IX.	17.50	34.80	3.90	" "	
X.	18.20	35.50	3.70	" "	
XI.	18.20	35.—	4.—	" "	
XII.	17.90	34.80	3.55	" "	
XIII.	17.90	36.20	3.90	—	Erdősen sérült, görbült Hegye letörött.
XIV.	18.—	31.90	3.90	—	
XV.	18.10	36.10	3.85	—	
XVI.	18.—	36.20	3.65	—	
XVII.	18.—	35.60	4.—	Hegye letörött.	
XVIII.	18.—	35.70	3.95	" "	
XIX.	17.—	35.—	3.90	" "	
XX.	18.—	34.20	3.90	" "	
XXI.	18.—	35.—	3.70	" "	
XXII.	17.40	34.60	3.90	" "	
XXIII.	12.—	15.60	3.80	Töredék, sarkában kutyanyom	

Téglaméreték II. (Dimensions de briques II.).

Rendszám	Vastagság	Szélesség	Hosszúság	Megjegyzések	
I.	3.60	16.40	18.2	Töredék, kutyanyomos	
II.	3.60	13.20	27.—	Töredék	
III.	3.70	27.—	27.—	"	

Téglaméreték III. (Dimensions de briques III.).

Rendszám	Vastagság	Szélesség	Hosszúság	Megjegyzések	
I.	5 (6.80)	26.—	27.80	Töredék	
II.	4.80-6.80	20.—	23.—	—	
III.	5.20	20.—	27.50	—	

a) A téglakon kívül cseréptöredékek (nem edénycserepek!) is szép számmal fordultak elő. Alakjuk szerint három csoportba oszthatók. Egyik fajta a mai kupás cserepekre emlékeztet. Nevezzük egyelőre „kupás-cserép“-nek. Végén, szélén teljesen síma. Hosszúkás, ép példány nem akadt. Anyaga gondosan iszapolt, élénkvrös színűre jól kiégetett agyag.⁷

b) A másik cserépfajta hosszúra nyúlt téglalap-alakú. Teljes téglahiányában nem ismerjük nagyságát.⁸ Egyik szélén derékszögben visszahajló rövid perem csatlakozik hozzá. E cserépfajta átlós irányban húzott, 8 soros fásús díszítéssel ékített. Anyaga az előbbié.

c) A harmadik cseréptöredék-csoport mindkét szélén visszatűrődő peremű. Eddig talált töredékei díszítetlenek. Anyaga, égetési foka meg-egyezik a többiekével.⁹

⁷ Cserépméreték I. („Kupás cserepek“.) (Dimensions de tuiles I.):

Rend- szám	Hosszú- ság	Széles- ség ^{1*}	Átlós- nyílás ^{2*}	Hajlás ^{3*}	Vastag- ság	Megjegyzések
I.	12.60	5.40 + 5.40	9.00	82-4°	1.30	Töredék
II.	9.0	7.00 + 7.00	10.60	80-5°	1.60	„
III.	12.00	7.00 + 5.00	9.50	80-5°	2.00	„
IV.	13.0	8.00 + 2.00	9.80	80-5°	1.70	„

^{1*} Szélességként a „kupás-cserép“ tetővonalától a cserép aljáig húzott s az alapra merőleges egyenes hosszúsága, azaz tulajdonképpen a gerinctől jobbra vagy balra eső oldal szélessége értendő.

^{2*} Átlós nyílásnak a „kupás-cserép“ nyílásának teljes szélességét jelöltem.

^{3*} A „kupás-cserép“ két oldallapjának meghosszabbítása következtében előálló képzeleti szöveget — kellő műszer hiányában — csak hozzávetőlegesen, kiesiny papiros szögmérő segítségével mérhettem meg.

⁸ Cserépméreték II. (Dimensions de tuiles II.):

Rend- szám	Hosszú- ság	Széles- ség	Vastag- ság	Perem hosszúság	Megjegyzések
I.	17.—	13.00	1.90	—	Töredék, pereme majdnem egészen lető őtt
II.	15.20	11.60	1.60	0.08	Töredék, pereme ép
III.	15.60	13.70	1.60	—	„ „ „

⁹ Cserépméreték III. (Dimensions de tuiles III.):

Rend- szám	Hosszú- ság	Széles- ség	Perem hosszúság	Vastag- ság	Belvilág szélessége	Megjegyzések
I.	11.50	8.00	0.03-0.06	1.60	6.00	Töredék, díszítetlen
II.	13.20	8.50	0.08	1.50	6.20	Töredék. Pereme ép, adatai alap- ként elfogadhatók

d) Az épületmaradvány építési emlékei sorában meg kell emlékeznünk a mészhabarc-alap, mészhabarc-kötőanyag s mészhabarc-padló maradványokról. Az első 4 cm átlagos vastagságú, kavicsokkal teli, erős, meszes réteg. Csaknem cement. A fal kötőanyaga már korántsem olyan erős, porlósabb is. A padló igen tartós, erős, alapéhoz hasonló szilárdságú. A meszes alap-anyag apróbb kavics-, téglá- s cserép törmelékével kevert. Felső részét finomabb szemcséjű mészpóros habarccsal simították egyenletesre. — Ennyit az ásátás helyéről s a területén találtakról.

5. A Miske völgyének keleti oldalán fölfedezett épület maradványai nagyon szegényesek. Messze mögötte maradnak az Erdély-szerte már korábban föltárt mezei lakok maradványai mögött.¹⁰ Azok minden esetben jól megalapozottak, szilárd, biztos építésűek, tetőcserepekkel fedettek voltak, gondos tervezés alapján épültek s a lakályosság s csínosság sem játszott emelésükkor alárendelt szerepet. A miskei lakoska alapozása kezdetleges: a le nem romlott részeken átlagosan 25 cm széles, meglehetősen csekély teherbírású volt. Külső oldalával az őstalajnak támaszkodott. A korábban föltárt nyaralók s állandó otthonul szolgált, főként leszerelt katonák (veteráni) lakta mezei lakok fő-falvastagsága viszont általában 55—80 cm között váltakozott. A Miske melletti épület gyenge építésű s nem túlságosan mélyre beeresztett alapfala kevés súlyt bírhatott meg. Csakis fa-épületszerkezetet képzelhetünk fölötte.

Házacskánk padlója viszont körülbelül 10 cm vastagságú-cseréptörmelék, kavics együttes fölhasználásával mészhabarcból öntött(?) súlyos padló. Faszervezettel, tetőzettel együtti terhét aligha bírhatta el egymagában a hitvány alap. A valamikor az egész, összefüggött padló-lap alatt egymástól szabályos távolságban elhelyezett, oszlopszerűen, de kötőanyag nélkül egymásra rakott bipedalis téglák bizonyára jelentékenyen segíthettek a teher hordozásában. Az ásátáskor már hiányzott bipedalis-tégla oszlopokat a kincskeresők vethették ki. Ezért volt az épület környékén aránylag sok szétszórtan hevert, fűtakarta téglá. A lebegőpadló fűtésbeni szerepét korábbi esetekből már Erdély területéről is ismerjük. A hypocaustum-os fűtés meleg levegőt vezető csövei teljességgel hiányoztak innen. A behajtott peremű téglái sem, de a „kupás-cserepek“ sem tölthettek be ilyen szerepet: sem alakjuk nem felel meg azokénak, sem a melegített levegőt átbocsátó lyukjai nem voltak meg. Az épületmaradvány mellett sehohsem bukkantunk a külön melegítő helységecske (praefurnium) nyomaira. Lebegőpadlónak azonban más földadatát is elképzelhetjük. Ezzel szigetelhették a lakott részt az esetleg fölszivárgó nedvességtől. Ebben az esetben az alapfal sem csupán „alapfal“, inkább a faszerkezet kiemelésére, földúcolására rakhatták.

A faszerkezet létét semmi maradvány (művelődési szenes réteg) sem igazolta ugyan, mégsem következhettünk másra. A faszerkezethez

¹⁰ Buday Árpád ilyenemű föltárásait I. Dolg-Trav. IV (1913), 109—56, V (1914), 45—63, VI (1915), 51—96.

illő vékonyságú, csekélyebb súlyú fedélcserепek is hiányoztak. A „kúpás-cserепek“ a tető szögben összefutott gerincén is ülhettek, ámde éppenúgy más, kiderítetlen rendeltetésük is lehetett. Épületet esőtől, hótól valószínűleg zsindele- vagy deszkatető védhette.

6. Az épületmaradványt a tudomány számára fölfedező DEÁK TAMÁS nagybíró római (!) fürdőépületnek mondotta. A kúpás-, illetőleg visszahajtott peremű cserепeket vízvezeték(?) maradványainak tekintette. Az emléktől délre levő kis zombékos vizes medencét fürdőmedencének használhatták. Másik föltételezése szerint valamelyik római parancsnok [komollói, cőfalvi(?) castrum] kéjlaka, nyaralója feküdt itt ebben az aránylag félreesett, elrejtett völgyecskében. Fürdőhelynek messze volt. Közelebb kaphatták volna a Kovászna vize — abban az időben szintén — sejtetően — járatlan völgyét vagy éppen, még közelebb a Feketeügyét. Ezért az utóbbi föltevés látszik helyénvalóbbnak. Továbbmenve a lakocsa esetleg vadász- vagy menedékház-szerű rendeltetésére is gondolhatnánk. A Várhegy s Kokorja erősse közötti hátton ugyanis aránylag könnyen kapaszkodhatni ki a Kokorja erősse, majd Kőztető + 1297 s Papolciköz Δ 1320 alatti, a föld története legutolsó korszaka folyamán tekintélyes vízgyűjtő területeket megkaparintó Nagybászka vize vadban bőséges, főt dombos-erdős vízgyűjtő vidékére. E kérdés annyi mással együtt a ma már eldönthetetlen kérdésekhez csatlakozik. Végeredményében nem is egészen az épület rendeltetésének kikutatása a jelentős. Sokkal érdekesebb a Háromszéki medence délkeleti harmadában elfoglalt helyzete.

7. Építői népi hovátartozását tekintve — a dák vár közelsége ellenére — sem tekinthetjük „dák“ emléknek. De középkori magyar emléknek sem tarthatjuk.¹¹ Sokkal valószínűbben Erdély római megszállása idejében emelheték. A háromszögletű téglák, a bipedalis téglák tartotta lebegőpadló s egyéb cserепek majdnem teljes bizonyossággal iga-

¹¹ Az építésre fölhasznált háromszögletű téglák későbből: a korai magyar középkorból is ismeretesek, sőt közelebből csupán a XI. század kezdetétől, annak második harmadáig. Itt, a közelben, brassai-cenkhegyi Szent Lénárd egyháza emlékanyagában is előfordultak. „A Szent Lénárd-egyház szóbanforgó [háromszögletű] téglafaja azért olyan nagy jelentőségű mi reánk nézve . . . , mert teljes határozottsággal tanúsítja azt, hogy az 1050. évet közvetlenül megelőzőleg itt már látkak (magyarok), méghozzá nem is kevesen, hanem annyian, hogy egyházuk is volt, mégpedig olyan, amely kiegészített alaprajzával esetleg igen szorosán csatlakozik a kalocsai I. székesegyház alaprajzához, viszont leegyszerűsített alaptervével pedig a Magyar Alföldön kiásott falusi egyházak alapterveihez és végül téglaméreteivel tökéletesen beleillik a kalocsai I. székesegyház, valamint a szegedi Szent Demeter székesegyház legrégebbi téglái közé. Az utóbbi rendkívül szoros egyezésből viszont az következik, hogy az egyház nyugati árnyalatú egyház volt, mely már a XI. század első felében — tehát jóval a szászság idetelepitése előtt — . . . állott.“ Vö. Ferenczi Sándor, A brassói Szent Lénárd egyház. Kny. a Pásztorút 1934. évi 11. sz.-ból; továbbá Ferenczi, Alexander, Die Bauplani der Burgkirche der Brasovia-Burg auf der Zinne bei Kronstadt. Sonderabdr. Siebenbürgische Vierteljahrschrift LVIII (1935) tanulmányaival. Épületünk tehát a mondottak ellenére sem középkori eredetű.

zolják ezt. Sem esetleges közelebbi adatot nyújtó bélyeges téгла, sem feliratos kő vagy pénzérme nem került elő.

Mindezek után meg kellene emlékeznünk a mezei lakocska építési koráról is. Majdnem bizonyosan római eredetű lévén, csakis Háromszék eme harmadának római katonai megszállása után készülhetett. A déli székely vármegye keleti harmadának a Feketeügytől délre eső része római foglalása idejét s menetét mindmáig homály borította. Sokat vitatkoztak fölötte, kevés eredménnyel.¹² Nyilvánvalóan csakis kiterjedt régészeti ásatások dönthetnék el véglegesen a kérdést. Az 1942. évi kovásznai nyári föltárások sok nagyon jelentős eredménye között szerepel e kicsiny terület rómaiak uralma alá jutásának ideje is. FERENCZI SÁNDOR ugyanis a Kr. u. II. század közepére, közelebről 150—158. évek közére tette Kovászna dák vára elését.¹³ Az ottan falált agyagművesség véleményét teljesen igazolja. A körülmények ilyenféleképpeni fölfogása következtében e szerény fürdő(?) vagy vadászházat csak ezután az időszak után, a Kr. u. II. század utolsó harmadában emelhették. A 160—204 (?) évek közötti aránylag csöndes, békés „Dacia felix“ (Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Septimius Severus)-korszak leginkább alkalmas volt efféle lakocskák építésére. Későbbben, a III. századi — különösen Provincia Dacia keleti határain, azok biztosításáért vívott, kisebb-nagyobb megszakításokkal a tartomány kiürítéséig elhúzódó, állandó véres küzdelmek idejében már ismét nem sok értelme lett volna készíttetésének. Tulajdonosa — mondottakból következően — ismeretlen. Építését esetleg a közeli cőfalvi Székelytámad vára építésekor szétrombolt római táborhely valamelyik parancsnokának, tisztjének tulajdoníthatjuk.¹⁴

A kovásznai római épület maradványa eléggé szegényes. Ennek ellenére is Háromszék-megye római kori betelepítése, illetőleg megszállása tekintetében meglehetősen nagyjelentőségű. E minden fővárosias középponttól, sőt főkereskedelmi útvonaltól távolesett területek egyetlen

¹² V. ö. Dolg.-Trav. III (1912), 74; továbbá: An. Inst. de Stud. Cl. II. (1933—5). 240—55. Paulovics István, Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák“-ezüstkincek kérdése. Kvár, 1944. 101—3.; valamint a Székely Nemzeti Múzeum Kiadványai 5. füz. 24—30.

¹³ Dr. Ferenczi Sándornak szíves szóbeli fölvilágosításaiért és közléseiért, dr. Oláh Tibor kolozsvári református kollégiumi tanár úrnak pedig a francia kivonat fordításáért tartozom köszönettel.

¹⁴ A négyszögletű tégladarabok határozottan nem itt, nem a helyszínén készültek, mindenképpen nagyon hasonlítanak a római táborépítésekkor fölhasznált tömörebb, jó minőségű téglákra. A háromszögletű téglákat már helyben is gyárthatták, csillámszemcsés anyaguk inkább megfelel a pihenő talajának. A kutyanyom, a hármas ujjbenyomásos és nyolcas fésű-szerű benyomásos díszű téglák valóban nem tájékoztatnak különösebben. Storno Miksa harkai kutatásait ismertető dolgozatában a hasonló elemeket nem tartja díszítésnek, inkább munkás vagy munkáscsoport készítette áru talán elszámolás céljából való megjelölésének, [Vö. Római lelet Harkáról (Sopron m.): ArchÉrt. III/III (1942), 193—4]. — Mindenesetre érdekes a kutyanyom római téglákon való gyakori előfordulása. Véletlenül is keletkezhetett, de szándékosan is benyomhatták.

ilyen nemű emléke. Kolozs, Torda-Aranyos, Alsófehér, Hunyad megye területén vidéken is sokkal előkelőbb, nagyobb terjedelmű nyaralók (villae) voltak, itt egyelőre csupán ezzel szerénykedhetünk. De mégis legalább már ilyesmivel is növelhetjük a megye keleti felének régészeti anyagát, múltjának megismerését.

FERENCZI ISTVÁN

Les restes d'un bâtiment romaine à Kovászna (Abrégé)

Au cours des fouilles de l'Institut Scientifique de la Transylvanie, la première à mettre au jour fut une forteresse dace près de Kovászna. La fouille de la forteresse dace de Kovászna est d'une grande importance, car elle met en lumière les relations des Daces avec les Romains qui ont occupé ces territoires. Grâce aux recherches de M. Alexandre Ferenczi, on peut maintenant affirmer avec beaucoup de probabilité — et au point de vue archéologique aussi — qu'une grande partie des Daces, qui s'est retirée dans les bassins orientaux de la Transylvanie, eut encore une longue période d'indépendance nationale. Pour la possession des petits territoires qui s'étendaient entre les deux puissances, des luttes perpétuelles éclataient. C'est un chapitre de ces luttes qu'une forteresse encore indépendante des Daces met en lumière. A côté de cette fortification, si importante pour le grand nombre de renseignements précieux qu'elle nous fournit sur la chute de la forteresse d'une tribu dace, à 400 m. au sud-ouest de la forteresse de Kovászna, — nous avons réussi à mettre au jour les restes d'un petit bâtiment romain. Construit sur un petit plateau pittoresque, aucune trace de forteresse n'était trouvable à ses environs. Les murs de fondations, en blocs de pierre, sont peu solides. Le pavement, construit en mortier de chaux et résistant comme le ciment, reposait sur des colonnes de briques, élevées sans un lien quelconque, qui se dressaient au-dessus de la base du bâtiment. Trois murs plongés dans la terre crue, servaient de soutien aux flancs; c'est pourquoi ils sont mal exécutés. Seul le quatrième mur a été élevé avec plus de soin. C'est ici que la façade devait se trouver. A en juger par les fondements ainsi bâtis, il nous semble d'avoir affaire à une construction en bois, ou bien en brique à armature de bois.

Le pavement flottant de ce bâtiment n'était pas destiné au chauffage. L'humidité du versant et d'autres exemples remarqués jusqu'à présent en Transylvanie nous font supposer en tout cas que c'était plutôt un moyen d'isolation. Malgré la teneur en eau du „réservoir“ situé à sud-est du monument, ce n'est guère probable qu'il eût servi de bain; d'ailleurs, il n'y avait pas de ruines, de monnaies, d'objets céramiques ou d'instruments de métal aux alentours du bâtiment. C'est seulement d'après les briques triangulaires ou d'autre forme, provenant du castrum stativum romain de Cofalva, détruit lors de la construction plus récente d'une forteresse hongroise, qu'on a pu apprécier l'âge du bâtiment.

En dépit d'une forteresse dace si proche, ce n'est pas, selon nous, un monument dace. Mais ce ne sont pas, non plus, les restes d'un bâtiment hongrois du premier moyen-âge, bien que l'architecture religieuse hongroise des commencements du moyen-âge soit la plus ancienne de l'époque qui cor-

respond à la formation de la royauté hongroise: c'est-à-dire de 990 environ jusqu'à 1065—67, on faisait aussi usage de briques semblables à celle triangulaires.

Le pavement flottant, comme aussi les briques si caractéristiques pour l'architecture romaine nous obligent donc à rejeter la supposition d'une origine hongroise du bâtiment.

La date de construction de notre bâtiment peut être fixée à l'époque de la chute de la forteresse dace de Kovászna; selon M. Alexandre Ferenczi, c'est l'époque qui suit à la révolte et de l'incursion de Daces de Provincia, (150—158 ap. J.-C.); ce seraient donc les années du règne d'Antonius Pius, Marcus Aurelius et Septimius Severus (160—204).

ÉTIENNE FERENCZI